

RÓZSA GYÖRGY

Nemzetközi turizmus és kultúra

Alig néhány évtizede annak, hogy a modern nemzetközi tömegturizmus — szaknyelven: idegenforgalom — megjelent a társadalom porondján, és sok millió ember számára a szabad idő felhasználásának magától értetődő formájává vált. Remélhető, hogy a jövőben majd más elnevezést használnak a külföldi turisták utazási forgalmával kapcsolatos fogalom meghatározására, hiszen a képzettársítás révén az „idegen“ szó eltávolodást sugall, márpedig a turizmus lényegében a barátkozás, a közeledés, a találkozás folyamatát hivatott érzékeltetni.

Az idegenforgalom olyan békés célú, önkéntes, rendszeres és tömeges utazási forgalom, amelynek résztvevői átmenetileg tartózkodnak a meglátogatott helyen. Idegen az az idegenforgalom keretében utazó személy, aki mint fogyasztó és szolgáltatások igénybevevője átmenetileg tartózkodik a meglátogatott helyen. Az idegenforgalom két leglényegesebb eleme az idegenek *utazása* és a meglátogatott helyen való *tartózkodása*. A turisztikai utazást az jellemzi, hogy az utas végül visszatér *kiindulási* helyére (tehát a kivándorlók, áttelepülők, akik egyirányú utasok, nem idegenforgalmi jellegű utazást bonyolítanak le). Idegenforgalom csak békés célú, távolsági helyváltoztatásból keletkezhet. Fontos ismertetőjele: a turisták kényszerítő okok nélkül, kedvtelésből utaznak.

W. Hunziker és K. Krapf professzoroknak, az idegenforgalom elmélete két nemzetközileg ismert szaktekintélyének meghatározása szerint idegenforgalom a viszonylatoknak és a jelenségeknek az az összessége, amely „az állandó lakhelyüket elhagyók utazásából és tartózkodásából ered, amennyiben a tartózkodás nem kapcsolatos letelepedéssel és kereső foglalkozás üzésével“.

Gyors ütemű fejlődésével, térhódításával, gazdasági, társadalmi és művelődési jelentőségével egyre gyakrabban foglalkoznak a közgazdászok, az idegenforgalmi szervek és szakemberek, utazási irodák, szociológusok, pszichológusok. Az idegenforgalommal kapcsolatos témák állandó napi-rendi pontként szerepelnek a legkülönbözőbb politikai-gazdasági fórumok tanácskozásán, és a vele kapcsolatos — alapvető — problémák megoldását korunk egyik sürgős feladatának tekintik. A nemzetközi szervezetek egész sora, sőt még a politológusok is, szorgosan elemzik a robbanásszerű fejlődés („idegenforgalmi expanzió“) kihatásait s ennek az új iparágak politikai szerepét, gazdasági jelentőségét és egyéb funkcióit.

Bonyolult korunk e dinamikus szakaszában kétségtelenül nehezebb, de egyben fontosabb feladat is az, hogy az idegenforgalmi politikát és gyakorlatot tervező szervek és szakemberek tudományos alapossgal és tárgyilagossággal — kritikai szellemben — mérjék fel a pozitív és negatív eredményeket, és körültekintően készítsék elő a holnap és a holnapután idegenforgalmát.

Bebizonyosodott, hogy az idegenforgalom jelenségeit összetett jellegük miatt csak összefüggéseikben lehet vizsgálni, és a megoldásokat javasoló álláspontja attól függ, milyen szemlélettel közelednek hozzá. Problémáinak feltárása során eddig főleg a nemzetközi turizmus külkereskedelmi jelentőségét helyezték nagyító alá. A statisztikai adatok valósággal hipnotizálták a közgazdászokat, és akadtak olyanok, akik szuperlatívuszokban ömlengve az „idegenforgalom korának“ beköszöntéséről, és az idegenforgalomról mint a jelenkori társadalom legkülönfélébb bajait gyógyító „csodaszerről“, mint valami „történelmet-társadalmat alakító tényezőről“ beszéltek.

Ez a sajátos utasexport-import valóban rendkívüli eredményekről számolhat be. Az idegenforgalom volumenének és vele együtt a társadalmi életben betöltött szerepének növekedése (a világ kereskedelmi mérlegében a külföldi utazásoknak nagyobb a jelentősége, mint bármilyen termék — a gyapjú, kávé vagy akár a nyersolaj cseréjének) egyre inkább a működési terület önálló gazdasági ággá alakulásában jut kifejezésre. Tekintve, hogy a legszorosabb módon összefügg a gazdasági élet és a termelékenység igényeivel, elsősorban az anyagi érdekeltég szempontjai alapján fejlődik, és ezért — kirívó módon — a gyakorlatiasság, a „merkantil“ szellem jegyét viseli magán. Bárki megállapíthatja: manapság az idegenforgalom társadalmi hatásai közül főleg a gazdaságit emelik ki.

Nem lehet tehát csodálkozni azon, hogy teoretikusai közül sokan bíráló vagy ironikus hangú kommentárokbán foglalkoznak a „business-turizmus“ torzulásaival. A szkeptikusok pedig a hiányosságokban az „igazi turizmus“ karikatúráját vélik felismerni, és ama sajátosságát emelik ki, hogy anyagi bázisa, szervezeti-technikai váza gyorsabban fejlődik, mint a szolgáltatások minősége, gyorsabban, mint ennek az utazást, üdülést, szórakozást termelő és árusító iparágak műveltségére és emberségre nevelő funkciói. Mert hiszen tagadhatatlan, hogy az idegenforgalom gépezete mindig csak nagyon lassan követte a szükségleteket; a nemzetközi turizmus apparátusa nehezen alkalmazkodik a növekvő kereslethez.

A nemzetközi kulturális turizmus sorsáért aggódók megegyeznek abban, hogy a jelenlegi körülmények között háttérbe szorul az idegenforgalom *tartalmi* vizsgálata, pontosabban: a kulturális tényezőknek a modern nemzetközi turisztikában elfoglalt szerepe.

Kulturális jelentőségéről, befolyásáról és problematikájáról aránylag kevés konkrét tanulmány lát napvilágot, és senki sem vonja kétségbe: ennek az egész kérdéskomplexumnak intézményesen és tudományos módszerekkel való „átvilágítása“ még csak kezdeti stádiumban van. Persze azt is tekintetbe kell venni, hogy ezen a téren kevesebb megbízható konkrét adat gyűlt össze, és nagyobb a szubjektív elemmel való manipulálás lehetősége (például: nem lehet kimutatást készíteni arról, hogy az 1969-ben nyilvántartott kb. 150 millió külföldi turista közül hányan indultak útnak kulturális program lebonyolítása céljából, hányan és milyen mértékben

gyarapították ismereteiket). Mégis számtalan adat bizonyítja, hogy az idegenforgalom szellemi irányítói igyekeznek mennél több kultúrát „beépíteni“ az utazási programokba. Ebben a vonatkozásban olykor jelentős — eddig még kellően nem mérlegelt — részleteredményeket értek el. A turizmus nevelő és kultúraterjesztő funkciójának kérdéseit már elég alaposan feldolgozta a szakirodalom, a gyakorlatban viszont csak kísérletezésekről lehet szó.

Kultúra és nemzetközi turizmus kölcsönhatása ma már nyilvánvaló; a közlekedés rendkívüli felgyorsulása, a hírközlés sokoldalúsága, a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok szüntelenül bővülő hálózata és új formái még inkább megtermékenyítik ezt a szimbiózist.

De a nagy lehetőségek köteleznek. Manapság, amikor szédületes iramban fejlődik és egyúttal differenciálódik minden tudomány és szakterület, amikor minden korábbinál nagyobb rangot kap az elmélyült szaktudás — a nemzetközi idegenforgalom kulturális problémáinak megoldása is szélesebb körű kutatómunkát, hozzáértő végrehajtó apparátust és felkészült szakembereket kíván.

A fejlődés mai szakaszának egyik jellegzetes vonása, hogy a gondolatok, a tudományos-műszaki felfedezések, a tapasztalatok és a kulturális értékek állandóan „ide-oda utaznak“, és ebben a pezsgésben, körforgásban egyre fontosabb helyet foglal el az idegenforgalom.

Kizárólag a saját erőforrásaira és ismeret-tárházára támaszkodva egyetlen ország sem képes megfelelő eredményeket elérni az anyagi javak gyártásának minden területén. Az egymásra utaltságnak és egymást kiegészítésnek nemzetközi síkon megvalósuló korszaka küszöbén állunk. Ebben a vonatkozásban is az idegenforgalom olyan relé-rendszer szerepét tölti be, amely jelentősen megkönnyíti a sokoldalú kooperáció létrejöttét. Az országok közötti idegenforgalmi együttműködés máris túlhaladja a szűken értelmezett gazdasági kereteket, s ma az államok közötti kapcsolatok egyik meghonosodott formájává vált. S bár elsődlegesen mint gazdasági kategória jelentkezett, lényegében sokkal több ennél: számos tudomány határterületein mozgó szintetikus ismeretterület.

De az idegenforgalom fejlődése sem automatikusan megy végbe, még az összes felek számára nyilvánvaló előnyök ellenére sem. Még jelentős akadályok gátolják, fékezik azoknak a gazdasági és kulturális kapcsolatoknak a kialakulását, amelyek az idegenforgalom zavartalan és egészséges fejlődését lennének hivatottak biztosítani.

Ennek szemléltetésére hadd említsünk meg itt egy általánosan ismert tünetet. A szakemberek megfigyelték, hogy — a múlttal szemben — jelenleg általában hat-hét év is elegendő ahhoz, hogy egy újítás — az ötlettől a kivitelezésig — megszülessen. De azt is észlelik, hogy ennek a gyors létrehozásnak van egy hátulütője: a megalkotott új tárgyat, szerkezetet, illetve ennek belső struktúráját, működésének titkait, hasznosságát a fogyasztóközönség csak jóval később érti meg. Az új terméket már „átveszik“, de — néhány specialistán kívül — távolról sem fogják fel annak perspektivikus értékét. Ehhez hasonló jelenség mutatkozik a nemzetközi kulturális turizmus új formáinak elindításakor is. Szükségességét, jelentőségét, nevelő szerepét egyelőre még sokan nem értik meg.

Pedig köztudomású, hogy az audio-vizuális eszközök révén az ismeretek, szemléletek, benyomások sokszor hatékonyabban rögzíthetők, mint

az írott szó közvetítésével. Maga az információ (gondoljunk csak a modern nemzetközi turizmus által „piacra dobott“ hatalmas mennyiségű információs-dokumentáris anyagra!) kulturális szerepe is jelentősen megnőtt. A villámgyors műszaki haladás maga után vonta az információk minden szinten való keringését és cseréjét, s ily módon egy úgynevezett idegenforgalmi „spiritus universalis“ születésének vagyunk tanúi.

*

A nemzetközi turizmus korszerű módszereket követel formában és tartalomban, mind a fizikai regenerálódás, mind a kulturális-szellemi élmények biztosítása tekintetében. Nem véletlen, hogy az utolsó években számos kultúrfilozófus, író, művész, idegenforgalmi szaktekintély döbben meg vagy háborodik fel — s ez még a jobbik eset! — a nemzetközi turizmus tartalmi-szellemi szegénysége láttán.

Minden jel arra mutat, hogy most már elodázhatatlanul szükséges a fejlődő idegenforgalom anyagi-technikai alapjának megteremtése mellett az idegenforgalmi mozgás során felmerülő kulturális jellegű felkészültség biztosítása is.

Szembetűnő, hogy nemzetközileg elismert szaktekintélyek felhívás-szerű és sokszor patetikus hangvételű állásfoglalásaiban igyekeznek mozgósítani a közvéleményt az „igazi turizmus“ megvédésére, és a „szépség-hibákat“ vázolja mindinkább előtérbe helyezik a humánum, a művelődés kérdéseit. Sőt, mi több, nyíltan ki is mondják: az idegenforgalom kulturális kihatásait illetően számottevő lemaradás tapasztalható. Sajnos, a legtöbb esetben még csak általános megállapításokra, gondosan megfogalmazott írásbeli szónoklatokra, kenetteljes jótanácsokra bukkanunk. A kérdéseket felvetik, a hibákat leltározzák, de a kézzelfogható, részletekbe menő praktikus intézkedések még késnek.

Az idegenforgalom területén is fennáll a kaotikus, kellő szelekció nélküli ismeretanyag- és tapasztalatszerzés kifejezetten mennyiségyszerű felhalmozódásának a veszélye; itt is előfordulhat (és sokszor elő is fordult), hogy ideig-óráig — a dimenzióktól és pénzügyi sikerektől elkábítva — a rövidlátó szatócsmentalitás győzedelmeskedik. A sablon, reklámkampány és divatáramlatok szerint jelentkező folyamatokat egyszerűen tudomásul vesszük, és iránytű nélkül gördül tovább az apparátus. Persze az ilyenszerű haladás bumeráng, és többre kerülhet a társadalomnak, mint az azonnali bevételek értéke.

Mindebből kiviláglik: elérkezett az ideje annak, hogy koncepcionálisan határozzák meg a kialakulás fő irányait, és hatékonyabban valószínűsítik meg azt, amit programszerűen vallanak — az idegenforgalom *humanista-kulturális* célkitűzéseinek érvényesítését. De mint minden más területen, itt sincs létjogosultsága a túlzott optimizmusnak vagy a borúlátó destruktivizmusnak. Nem kétséges, sok a biztató jel és az alkotó vívódás.

Az idegenforgalom tudományos eszközökkel való fejlesztése nem épülhet csupán gazdasági-adminisztratív pillérekre. Szellemi-kulturális síkon is túl kell jutnia a jelenségeírásón, és a legmodernebb módszereket alkalmazva, sor kell hogy kerüljön az idegenforgalom békét, kultúrát, emberséget támogató stratégiájának kidolgozására.

A bonyolult és nagy jelentőségű feladatok elvi és gyakorlati megoldására csak tudományosan megalapozott szintézisek összeállítása után ke-

rülhet sor. Ahhoz, hogy a régi, elavult módszerek és a lényegében mindenkire ártalmas kultúraellenes jelenségek kiküszöbölődhessenek, nem elegendő az olyan kritika, amely csak a fogyasztékoságok számbavételére szorítkozik. Nem elég az út keresése, a nemzetközi idegenforgalmi kooperáció lehetőségeit és a korszerű eszközöket felhasználva magasabb szintű fejlődéshez vezető, tervszerűen irányított átmenetre van szükség.

Az ilyenszerű átmeneti idegenforgalmi stratégia csak abban az esetben válhat élő valósággá, ha a nemzetközi turizmus politikáját kidolgozó és a beruházási terveket összeállító szervek nem kizárólag vagy elsődlegesen a gazdasági vonatkozású problémákra helyezik a súlyt, hanem legalább ugyanolyan mértékben foglalkoznak az idegenforgalom rohamos fejlődése következtében felmerülő emberi-szellemi kérdésekkel, mint a jövővel szembe fordított kérdésekkel.

Amikor az idegenforgalom kulturális vonatkozású kérdéséhez nyúlunk, a szakírók rendszerint a következő kérdéseket vetik fel: beváltotta-e a hozzá fűzött reményeket a nemzetközi turizmus, és ha igen, akkor milyen mértékben? Az emberek kulturális-szellemi tevékenységének pozitív tényezőjévé vált-e? Milyen hatással van a társadalomra, és hogyan működik ezen a területen a turizmus gépezete?

*

Szinte már közhely: az iparilag fejlett országokban a tudományos-műszaki forradalom körülményei közepette mesterségesen létrehozott technicizált-automatizált környezet (itt a földrajzi környezetre, a természetre, a tájra gondolunk) sok kellemetlen, sőt kifejezetten egészségtelen befolyással „lepte meg“ az embereket. Minden jóhiszemű tudós, kutató, politikus meggyőződése, hogy ezt a páratlan arányokban kibontakozó mutációt olyan irányba kell terelni, hogy a régiektől lényegesen elütő, új életforma és a természeti környezet mesterséges átalakítása ne kerüljön antagonisztikus ellentétbe a társadalom egészséges fejlődésének érdekeivel. Más szóval: az új tudományos-műszaki, gazdasági tényezőket (beleértve az idegenforgalmat mint az ismeretszerzés és a kultúra terjesztésének egyik hatékony eszközt) az emberiség magasabb szintű fejlődésének irányában kell mozgósítani.

Nemrég Victor de Pange, az AIT (Alliance Internationale Touristique) főtitkára Bukarestben igen plasztikusan így fejezte ki az idegenforgalom elhivatottságát: „A modern turizmus elősegíti az emberi személyiség egészséges alkalmazkodását az ipari civilizáció technikai világához.“ Ezt az eszményi álláspontot tulajdonképpen az élet realitásai diktálják. Szerte a világon arról adnak hírt a biológusok, a különböző szaktudományok képviselői, hogy az új ritmushoz és életkörülményekhez való rossz alkalmazkodás megterheli az idegrendszert. És lám, a turizmus elméleti megfogalmazói kiegészítik ezt az állítást: szerintük nemcsak azért szaporodnak a neurotikusok, mert másodpercenként több és összetettebb információs anyag száguld végig az idegszálakon, hanem azért is, mert az ember még nem használja megfelelő módon a változott életviszonyokhoz való alkalmazkodás új eszközeit, mint például a modern turizmust, annak túlterhelést ellensúlyozó terápiáját, holott ez a terápia — hangsúlyozzák az idegenforgalom váteszei — nemcsak „hobby“, hanem életszükséglet, szövetség a természet szépségeivel, az ipari civilizáció torzulásaival szemben.

Az ipari civilizáció, a tudományos-műszaki fejlődés mást is adományozott a társadalomnak: a világ bármely részén történő események érdeklik az embereket. A világtörténetiség tudata és közérzete jellemzi korunkat, s ennek a közérzetnek a kialakításához nagymértékben hozzájárulnak a tömeges utazások, az egymást megismerés lehetőségei.

Ebben az összefüggésben hivatkoznak az idegenforgalom szakemberei az ipari-szakmai-tudományos munka új formája megkövetelte intenzív agytevékenységre, az átmenetiséggel járó szorongásos jelenségekre, a bizonytalanság drámaiságára. Nem is olyan alaptalanul mutatnak rá arra, hogy az emberek menekülni kívánnak a zajtól, a városokra telepedő benzingőztől, füsttől, zsúfolt utcáktól és a nyüzsgéstől, az elszemélytelenedés és az elidegenedés okozta rossz közérzettől, az embertelenségtől. Nap mint nap írják, és a képernyőn meg a rádióban elmondják, hogy a munkafolyamat súlypontja az idegi és szellemi koncentrációra helyeződött át. Ez pedig megkívánja, hogy az emberek szabad idejének nagy része az állandó jellegű munkafolyamattal ellentétes irányú, ellensúlyozó, felüdítő szellemi-erkölcsi koncentráció legyen, vagyis a turizmusnak kulturális töltésű válfaja.

Szakkörökben joggal hivatkoznak arra, hogy az utazások, országlátogatások, nemzetközi turistaprogramok nagyban elősegítik a gazdasági-műszaki-kulturális fejlődést, ösztönzőleg hatnak egy kontinenseket átfogó kooperációs vérkeringésre.

Ha mindezt komolyan vesszük, és az idegenforgalomban, a kulturális tevékenység zónáiban kialakult helyzetet akarjuk jellemezni, akkor a következő paradox megállapításokhoz jutunk: egyfelől olyan tényezők hatnak erre a „csodaszerre“, amelyek — legalábbis az idegenforgalmi piacot illetően — kvantumszerűen meggyorsítják fejlődését, s már-már világjelenséggé s a modern életstílushoz tartozó kellékké változtatják, de másfelől éppen ennek a dinamikus folyamatnak a görgetegszerűsége, eléggé össze nem hangolt s ötletszerűen kialakított lebonyolítási rendszere fékezi, csökkenteni kulturális-nevelő funkciójának érvényesülését.

A laikus számára az idegenforgalom nem más, mint utazás, helyváltogatás és kellemes vagy néha rosszul sikerült időtöltés. A turista, mint bármilyen más árucikket, megvásárolja a neki felkínált vagy az általa kiválasztott útvonalat és programot. Aztán az utazás folyamán és annak befejezése után leperog előtte az eltöltött szabad idő filmje. Hogy milyen ennek a filmnek a minősége, művészi értéke, tartalma? Ez bizony sok mindentől, rendszerint elsősorban az „idegenforgalmi laboratóriumokban“ készített tervektől, kalkulációktól, meggondolásoktól függ.

A modern nemzetközi turizmus problémája sokkal bonyolultabb, mint amilyennek első látásra tűnik. Sok szempont, többféle nézet ütközik össze a felmerülő elméleti és gyakorlati kérdések megoldása körül. Annyi azonban bizonyos, hogy mint kor- és társadalmi jelenség (hiszen a társadalmi szükséglet termelte ki) a szellemi igények között egyre nagyobb jelentőséget kap.

Új valóságok visszahatásaként egy teljesen új kultúra bontakozik ki, egy hallatlanul összetett, de velejéig demitizált s az élet minden jelenségében és minden térformájában megnyilatkozó kultúra, amely a közösségi izlés és a tömegek esztétikai érzékenységének mélyrétegeiben gyökerezik. Az élmények belső elsajátításához szükséges érzelmi és gondolati

tevékenység új távlatokat nyit az idegenforgalom előtt is. Tudomásul vevés-e mindezt a modern turizmus? Képes-e az emberi energiák újszerű és építő jellegű felhasználási rendszeréhez csatlakozni? Vagy a giccs-turizmus olcsó eszközeivel élve elsikkad valahol a nagy tülekedésben?

Az egyik nemzetközi idegenforgalmi konferencián Modesto Farolan, a turizmussal módszeresen foglalkozó szaktekintély többek között így nyilatkozott: „Mi olyan sorompókkal foglalkozunk, mint a vámok, kikötők, formalitások. De mit teszünk a szellemi sorompók ledöntéséért? Lebecsültük a turizmusra nevelést . . .“

Jelentős fordulópont volt az ENSZ nemzetközi utazási és idegenforgalmi ügyekkel foglalkozó konferenciája, amelynek ajánlásai hangsúlyozták: „Különösen az idegenforgalom kulturális tényezőinek vizsgálatára kellene törekedni.“ És a közgazdászok megnyugtatására még hozzáfűzték: „Az idegenforgalom kulturális tényezőinek bizonyos mértékben gazdasági jelentőségük is van, mert ezek a kulturális elemek vonzzák a látogatót a szóban forgó országba. E tekintetben a történelmi műemlékek és az ország természeti kincseinek egészen különleges a jelentőségük.“

Azóta sok elgondolás, javaslat látott napvilágot, de egyre inkább érvényes a bölcs tanács: „Non multa, sed multum.“

•

A kifejezetten kulturális jellegű programok sem hátráltatják a nemzetközi turisztika fejlődését, hiszen a turisták igényei állandóan nőnek. A XIX. században a *Larousse* még így jellemezte a turistákat: „Olyan foglalkozás nélküli személyek, akik csak az utazás élvezetért kelnek útra, vagy pedig azért, hogy elmondhassák: világot jártak.“ Persze manapság csak mosolyogni tudunk ezen a megfogalmazáson. Igaz, létezik turista-sznobizmus is, de az idegenforgalomban részt vevők túlnyomó többsége nemcsak felüldülni, szórakozni és pihenni kíván, hanem megismerni, tanulni és megérteni is. Sőt, a születőben levő *homo turisticus* szívesen „szakosítaná“ magát az „utazás művészetében“. Korunk turistája Rousseau-val együtt vallja: „Az unalom az ülő életmóddal kezdődik.“

Az utazások során a turista először a természettel, a környező világ földrajzi értelemben vett valóságával kerül közvetlen kapcsolatba, és ebben a helyzetben a természet szövetségesévé válik; eltávolítja a mester-séges függőnyt, amelyet az ipari civilizáció szuperteknikája bocsátott le az ember és a természet közé. A meglátogatott helyek „lefényképezése“ után találkozik az ott élő emberekkel, és egyre mélyebbre hatolhat: a külső, formai keret után megismerheti a szóban forgó helység lakosainak életformáit, alkotásaikat, hagyományait, szociális és kulturális életkö-rülményeket.